

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Харківський національний університет внутрішніх справ

Кафедра педагогіки та психології факультет № 3

МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ

ДО ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

із навчальної дисципліни «ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ»

обов'язкових компонент

освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

за спеціальністю 053 Психологія (психолог ювенальної превенції)

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 21.12.2023 № 11

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 3
Протокол від 20.12.2023 № 13

ПОГОДЖЕНО

Секцією науково-методичної ради
з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін ХНУВС
Протокол від 21.12.2023 № 11

Розглянуто на засіданні кафедри педагогіки та психології
(Протокол від 14.12.2023 № 20)

Розробники:

професор кафедри педагогіки та психології, кандидат психологічних наук,
доцент факультету № 3 ХНУВС Харченко С.В.

Рецензенти:

1. начальник кафедри психології та педагогіки гуманітарного факультету НАНГУ, кандидат психологічних наук, доцент Ларіонов С.О.
2. доцент кафедри педагогіки та психології факультету № 3 ХНУВС, кандидат психологічних наук, доцент Доценко В.В.

1. Розподіл часу навчальної дисципліни за темами

Номер та назва навчальної теми	Кількість годин, відведених на вивчення навчальної дисципліни						Вид контролю
	Всього	з них:					
		Лекції	Семінарські заняття	Практичні заняття	Лабораторні заняття	Самостійна робота	
Семестр № 5							
Тема № 1 Становлення і розвиток експериментального методу в психології	4	2	-	-	-	2	екзам ен
Тема № 2 Експеримент як метод психологічного дослідження	12	4	-	2	-	6	
Тема №3 Змінні у структурі психологічного експерименту	16	4	-	4	-	8	
Тема № 4: Гіпотези у психологічному дослідженні	8	2	-	2	-	4	
Тема № 5: Етапи експериментального дослідження психіки	8	2	-	2	-	4	
Тема № 6: Планування експерименту	16	4	-	4	-	8	
Тема № 7: Інтерпретація результатів експериментального дослідження психіки	12	2	-	4	-	6	
Тема № 8: Типи експериментів у психології	8	2	-	2	-	4	
Тема № 9: Кореляційні дослідження у психології	12	2	-	4	-	6	
Тема № 10:Експеримент в соціально – психологічному дослідженні	24	6	-	6	-	12	
Всього за семестр	120	30	-	30	-	60	

2. Методичні вказівки до практичних занять

Тема № 2: Експеримент як метод психологічного дослідження

Практичне заняття. Експеримент як метод психологічного дослідження

Кількість годин: 2.

Місце проведення: навчальна аудиторія.

Навчальні питання:

1. Принципи експериментального дослідження психіки;
2. Переваги та проблеми експериментального дослідження психіки.

Література

1. Горбунова В. В. До проблеми методологічних засад експерименту в психології // Наукові записки Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. академіка С. Д. Максименка. К. : Плавник, 2005. Вип. 26, в 4 томах, т. 1. С. 383–386. URL : <http://eprints.zu.edu.ua/4029/1/11.pdf>

2. Кравчук С.Л. Експериментальна психологія: теорія і практика психологічного експерименту: підручник/ К. ВПЦ 'Київський університет', 2008, 287 с.

3. Максименко С. Д., Носенко Е. Л. Експериментальна психологія. Підручник. К. : Центр учбової літератури, 2008. 360 с.

4. Максименко, С.Д. Експериментальна психологія : підручник. Київ : Центр учб. літ. 2017. 359 с.

5. Методологічні та теоретичні проблеми психології : навч. посіб. Київ : Ніка-Центр, 2008. 334 с.

6. Шейко В. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: Підручник. К.: Знання-Прес, 2002. 295 с.

План проведення заняття:

I Порядок проведення вступу

Експеримент - метод наукового пізнання, спрямований на встановлення причинно-наслідкових залежностей у спеціально створених умовах, які

контролюються дослідником.

Доведення причинно-наслідкового зв'язку між подіями А і Б (коли А є причиною Б) передбачає встановлення:

- факту передування А за часом зв'язку між А і Б, коли зміна А супроводжується зміною Б (у цьому випадку говорять про коваріацію змінних А і Б);

- відсутності інших, конкурентних пояснень експериментального впливу, тобто доведення, що жодні інші події не викликають появи Б .

II Порядок проведення основної частини

Здобувачі вищої освіти визначають в наведених прикладах експериментів їх відповідність принципам організації та проведення:

- принцип репрезентативності об'єкта;
- валідності;
- надійності;
- інваріантності результату;
- ізоморфізму;
- єдності теорії, експерименту і практики;
- проектування.

III Порядок проведення заключної частини

В групі необхідно наприкінці заняття обговорити як принципи найчастіше порушуються при проведенні експериментів.

Тема № 3: Змінні у структурі психологічного експерименту

Практичне заняття. Змінні у структурі психологічного експерименту

Кількість годин: 4.

Місце проведення: навчальна аудиторія.

Навчальні питання:

1. Проблема ізоляції і контролю змінних.
2. Вимір змінних; психологічні шкали.
3. Критерії якості виміру змінних.

Література

1. Максименко С. Д., Носенко Е. Л. Експериментальна психологія. Підручник. К. : Центр учбової літератури, 2008. 360 с.
2. Максименко С.Д. Експериментальна психологія : підручник. Київ : Центр учб. літ. 2017. 359 с.

План проведення заняття:

I Порядок проведення вступу

Експеримент є методом вивчення впливу незалежної змінної на залежну за умови врахування проміжних і контролю (тобто дотримання константних характеристик) побічних змінних.

Змінна є будь-яким аспектом дійсності, який можна змінити, виявити ці зміни і зафіксувати їх в експерименті

II Порядок проведення основної частини

Здобувачі вищої освіти визначають залежні та незалежні змінні в запропонованих прикладах експериментів.

Здобувачі вищої освіти формулюють залежні та незалежні змінні для експерименту відповідно схемі.

Незалежні змінні:

– зміни в навколишньому середовищі (фізичному, коли змінюються сенсорні й просторово-часові умови, соціальному, коли задається присутність чи відсутність експериментатора або інших людей, соціально-психологічному, коли задаються особливості спілкування і взаємодії досліджуваного й експериментатора або групи досліджуваних тощо);

– особливості завдання, тобто тієї діяльності, на яку спрямовуються досліджувані завдяки стимульному матеріалу та інструкції; при цьому можуть змінюватися заохочення і покарання, засоби розв'язання, створюватися штучні перешкоди тощо; по-друге, варіації особистості:

– спровоковані зміни (біологічні, коли здійснюється вплив на фізіологічні чи психофізіологічні показники, наприклад, через вживання

ліків, і психологічні, коли здійснюється вплив на установки чи мотивацію, наприклад, через класичне підкріплення — матеріальну зацікавленість);

— зміни, на які посиляються (наприклад, у диференціально-психологічних дослідженнях створюються кілька груп, які різною мірою представляють вираженість певних рис).

Залежні змінні: вербальні й невербальні параметри поведінки досліджуваного, які виступають опосередкованими показниками певних психічних якостей

III Порядок проведення заключної частини

В групі необхідно наприкінці заняття обговорити утруднення, які виникають при визначенні в експерименті змінних.

Тема № 4 :Гіпотези у психологічному дослідженні

Практичне заняття. Гіпотези у психологічному дослідженні

Кількість годин: 2.

Місце проведення: навчальна аудиторія.

Навчальні питання:

1. Принцип фальсифікованості та верифікованості наукової гіпотези.
2. Експериментальна гіпотеза та її особливості;
3. Експериментальні та статистичні гіпотези; 0-гіпотеза. Помилки 1-го і 2-го роду при перевірці статистичних гіпотез. Асиметрія висновків на основі експериментальних результатів.

Література

1. Максименко С. Д., Носенко Е. Л. Експериментальна психологія. Підручник. К. : Центр учбової літератури,. 2008. 360 с.
2. Максименко, С.Д. Експериментальна психологія : підручник. Київ : Центр учб. літ. 2017. 359 с.

План проведення заняття:

I Порядок проведення вступу

Принцип верифікованості є відносним, оскільки завжди існує ймовірність відхилення гіпотези в наступних дослідженнях. Принцип фальсифікованості є абсолютним, оскільки відхилення теорії завжди остаточне. Слід зауважити, що теорія відхиляється тоді, коли виявлений експериментальний ефект, що відтворюється і суперечить висновкам із теорії.

Експериментальна гіпотеза автоматично породжує контргіпотезу — протилежну за формулюванням основній гіпотезі.

Різновиди експериментальних гіпотез:

- контргіпотеза — експериментальна гіпотеза, яка є альтернативною до основного припущення; виникає автоматично;
- третя конкуруюча гіпотеза — експериментальна гіпотеза про відсутність впливу незалежної змінної на залежну і, отже, можливі інші причини виникнення явища (залежної змінної);
- точна експериментальна гіпотеза — припущення про відношення між одиничною незалежною змінною і залежною, яке перевіряється в лабораторному експерименті, оскільки потребує виокремлення незалежної змінної й “очищення” її умов;
- експериментальна гіпотеза про максимальну (або мінімальну) величину — припущення про те, на якому рівні незалежної змінної залежна набирає максимальне (мінімальне) значення; перевіряється тільки в багаторівневому експерименті;
- експериментальна гіпотеза про абсолютні та пропорційні відносини — точне припущення про характер поступової (кількісної) зміни залежної змінної з поступовою (кількісною) зміною незалежної; також перевіряється тільки в багаторівневому експерименті;
- експериментальна гіпотеза з одним відношенням — припущення про відносини між однією незалежною й однією залежною змінними;
- комбінована експериментальна гіпотеза — припущення про відношення між певним поєднанням (комбінацією) двох (або кількох)

незалежних змінних з одного боку, і залежної змінної — з другого.

Наукові (теоретичні) гіпотези формуються як можливе розв'язання проблеми, експериментальні гіпотези використовуються для організації експерименту, а для кількісної оцінки ймовірності помилки при прийнятті рішення щодо експериментальних фактів і, з огляду на це, визнанні їх достовірними або значущими, формуються статистичні гіпотези.

При перевірці статистичних гіпотез використовуються лише дві гіпотези — H_1 — гіпотеза про відмінність (або відсутність коваріації між змінними) і H_0 — гіпотеза про подібність, яка свідчить про відсутність відмінностей між експериментальними і контрольними даними і, відповідно, відхилення основної експериментальної гіпотези.

II Порядок проведення основної частини

Здобувачі вищої освіти визначають гіпотези в запропонованих прикладах експериментів.

Здобувачі вищої освіти формують гіпотези для експерименту.

III Порядок проведення заключної частини

В групі необхідно наприкінці заняття обговорити утруднення, які виникають при визначенні в експерименті гіпотези.

Тема № 5: Етапи експериментального дослідження психіки

Практичне заняття. Етапи експериментального дослідження психіки

Кількість годин: 2.

Місце проведення : навчальна аудиторія.

Навчальні питання:

1. Реальний і бездоганний експерименти.
2. Генеральна сукупність і експериментальна вибірка; репрезентативність вибірки.
3. Стратегії відбору досліджуваних у вибірку.

Література

1. Максименко С. Д., Носенко Е. Л. Експериментальна психологія. Підручник. К. : Центр учбової літератури, 2008. 360 с.

2. Максименко, С.Д. Експериментальна психологія : підручник. Київ : Центр учб. літ. 2017. 359 с.

План проведення заняття:

I Порядок проведення вступу

План проведення експерименту складається на основі аналізу шляхів досягнення “чистоти” експерименту в порівнянні з бездоганим (мисленим) експериментом. Саме визначення оптимальної послідовності експериментальних дій і складання плану — логічної схеми пред’явлення рівнів незалежної змінної досліджуваним (або групам досліджуваних) є центральним моментом підготовчого етапу.

На власне експериментальному етапі здійснюється процедура експериментування.

На заключному, інтерпретаційному етапі проводиться насамперед статистична обробка результатів.

II Порядок проведення основної частини

Здобувачі вищої освіти аналізують наукові звіти про проведене дослідження на наявність та якість наступних складових:

- вступ, де обґрунтовується актуальність і постановка проблеми, подається стислий огляд попередніх досліджень, аналізуються їхні результати і суперечності, які є підґрунтям для наступних досліджень проблеми, формулюється гіпотеза, методика її перевірки, перелічуються незалежні, залежні, проміжні змінні та змінні, що контролюються;
- висвітлення процедури дослідження таким чином, щоб при бажанні її могли повторити інші дослідники — характеристика вибірки, стратегія добору досліджуваних, час проведення, спосіб контролю змінних, інструкції та спосіб їх пред’явлення, способи уникнення артефактів, опис апаратури, яка використовувалася в дослідженні;
- основна частина — представлення результатів і її аналіз, оцінка

статистичної значущості, для пояснення — таблиці та графіки;

- висновки

III Порядок проведення заключної частини

В групі необхідно наприкінці заняття обговорити утруднення, які виникають при визначенні етапів експерименту.

Тема № 6: Планування експерименту

Практичне заняття 1. Метод згоди та метод розрізнення як методи планування експерименту.

Кількість годин: 2.

Місце проведення: навчальна аудиторія.

Навчальні питання:

1. Метод згоди як метод планування експерименту.
2. Метод розрізнення як метод планування експерименту.

Література

1. Максименко С. Д., Носенко Е. Л. Експериментальна психологія. Підручник. К. : Центр учбової літератури,. 2008. 360 с.
2. Максименко, С.Д. Експериментальна психологія : підручник. Київ : Центр учб. літ. 2017. 359 с.

План проведення заняття:

I Порядок проведення вступу

Під плануванням експерименту в психології розуміють забезпечення умов його проведення у відповідності із бездоганим експериментом. Логіка планування базується на індуктивних висновках, які стосуються можливості розгляду незалежної змінної як фактора, що обумовлює експериментальний ефект.

II Порядок проведення основної частини

Здобувачі вищої освіти аналізують, яка схема планування експерименту була обрана.

Метод згоди. Якщо дві сукупності змінних викликають один і той самий ефект Y , то він обумовлений спільною для цих груп змінною X : якщо $(A, B, X) \rightarrow Y$ і $(C, D, X) \rightarrow Y$, то $X \rightarrow Y$.

Метод розрізнення. Якщо група змінних, що містить фактор X , викликає ефект Y , а та ж група без фактора X призводить до негативного ефекту $(-Y)$, то Y обумовлений X : якщо $(A, B, C, X) \rightarrow Y$ і $(A, B, C) \rightarrow (-Y)$, то $X \rightarrow Y$.

III Порядок проведення заключної частини

В групі необхідно наприкінці заняття обговорити утруднення, які виникають при плануванні експерименту.

Тема № 6: Планування експерименту

Практичне заняття 2. Експериментальні плани.

Кількість годин: 2.

Місце проведення: навчальна аудиторія.

Навчальні питання:

1. Простий експериментальний план.
2. Експериментальний план для двох рандомізованих груп.
3. Схема дослідження експериментального впливу за планом Д. Кемпбелла.
4. Факторний план.

Література

1. Максименко С. Д., Носенко Е. Л. Експериментальна психологія. Підручник. К. : Центр учбової літератури, 2008. 360 с.
2. Максименко, С.Д. Експериментальна психологія : підручник. Київ : Центр учб. літ. 2017. 359 с.

План проведення заняття:

I Порядок проведення вступу

Простий план, або план для однієї незалежної змінної, може бути

реалізований у трьох варіантах. Перший варіант — план із попереднім і підсумковим тестуванням: передтест — експериментальний вплив — посттест.

План із попереднім і підсумковим тестуванням

Група	Передтест	Посттест
Експериментальна	O1	O2
Контрольна	O3	O4

План для двох рандомізованих груп із тестуванням після впливу, коли групи вирівнюються за технікою рандомізації, після чого здійснюється експериментальний вплив:

- експериментальна група (ЕГ): R X O1;
- контрольна група (КГ): R O2,

де R — рандомізація, X — експериментальний вплив, O1 і O2 — тестування експериментальної і контрольної груп відповідно.

Схема дослідження експериментального впливу за планом Д. Кемпбелла

Попереднє тестування	Вплив є	Впливу нема
проводилося	O2	O4
не проводилося	O5	O6

Факторний план для двох незалежних змінних із двома рівнями кожна (план 2x2)

	A1	A2
B1	1	2
B2	3	4

II Порядок проведення основної частини

Здобувачі вищої освіти формують план проведення експерименту за обраним варіантом плану.

III Порядок проведення заключної частини

В групі необхідно наприкінці заняття обговорити утруднення, які виникають при плануванні експерименту.

Тема № 7: Інтерпретація результатів експериментального дослідження психіки

Практичне заняття 1. Особливості обробки результатів експериментального дослідження.

Кількість годин: 2.

Місце проведення навчальна аудиторія.

Навчальні питання:

1. Упорядкування даних.

Література

1. Максименко С. Д., Носенко Е. Л. Експериментальна психологія. Підручник. К. : Центр учбової літератури, 2008. 360 с.
2. Максименко, С.Д. Експериментальна психологія : підручник. Київ : Центр учб. літ. 2017. 359 с.

План проведення заняття:

I Порядок проведення вступу

Рівні інтерпретації даних експериментального дослідження:

- змістовий, який передбачає якісний аналіз сукупності емпіричних об'єктів і стосунків між ними, побудову моделі реальності;
- формальний, який полягає у кількісному аналізі сукупності результатів вимірів, коли кожному об'єкту приписується певний формальний символ таким чином, щоб зв'язки між елементами системи відображали відповідні відношення між емпіричними об'єктами.

Першим кроком обробки є упорядкування даних, тобто їх класифікація і групування через табулювання (складання таблиць, в яких результати розбиті по групах “сирих” значень, частот або відсотків), геометричне зображення залежностей між змінними (побудова полігонів частот, гістограм, графіків, графів, діаграм тощо).

II Порядок проведення основної частини

1. Здобувачі вищої освіти скидають таблиці частот та відсотків, заданими які пропонуються викладачем.

2. Здобувачі вищої освіти геометрично відображають залежності між змінними шляхом побудови полігонів частот, гістограм, графіків, графів, діаграм.

III Порядок проведення заключної частини

В групі необхідно наприкінці заняття обговорити утруднення, які виникають при первинній обробці результатів експерименту.

Тема № 7:Інтерпретація результатів експериментального дослідження

Практичне заняття 2. Типові помилки узагальнення експериментальних даних.

Кількість годин: 2.

Місце проведення навчальна аудиторія.

Навчальні питання:

1. Схеми пояснень результатів експериментального дослідження.
2. Помилки узагальнення результатів експериментального дослідження.

Література

1. Максименко С. Д., Носенко Е. Л. Експериментальна психологія. Підручник. К. : Центр учбової літератури,. 2008. 360 с.
2. Максименко, С.Д. Експериментальна психологія : підручник. Київ : Центр учб. літ. 2017. 359 с.

План проведення заняття:

I Порядок проведення вступу

Схеми пояснень:

- дедуктивна схема;
- імовірнісна схема;
- функціональне пояснення через висвітлення функції;

- генетичне пояснення через виведення характерних властивостей і особливості того, що пояснюється.

Узагальнення:

- узагальнення ситуації або умов дослідження;
- узагальнення відповіді;
- узагальнення на рівні об'єкта дослідження;
- узагальнення відношень із часткового зв'язку між конкретними фактами.

Помилки узагальнення:

- у “випаданні” окремих ланок у причинному поясненні;
- у неправомірному виокремленні основної причини;
- у заміні одного висловлювання іншим, коли на думку дослідника одна фіксована ситуація викликає іншу і повідомляється тільки остання;
- у помилці ціннісних суджень;
- у редукціонізмі висновків, підміні психологічних понять непсихологічними або пошук пояснень певного числа різних явищ зведенням їх тільки до одного з типів пояснення, не враховуючи їх відносного характеру і можливості альтернативних пояснень;
- у неправомірній апеляції до наукового авторитету чи до факту, який вважається загальноприйнятим, але не пройшов емпіричної перевірки в науковому дослідженні.

II Порядок проведення основної частини

Здобувачі вищої освіти аналізують схеми пояснень результатів запропонованих викладачем експериментальних досліджень.

Здобувачі вищої освіти визначають помилки узагальнення результатів експериментального дослідження, які запропоновані викладачем.

III Порядок проведення заключної частини

В групі необхідно наприкінці заняття обговорити утруднення, які виникають при інтерпретації результатів експериментального дослідження.

Тема № 8:Типи експериментів у психології

Практичне заняття. Типи експериментів у психології

Кількість годин: 2.

Місце проведення навчальна аудиторія.

Навчальні питання:

1. Лабораторний і природний (польовий) експеримент.
2. Констатуючий і формуючий експерименти.
3. Квазі-експеримент.

Література

1. Максименко С. Д., Носенко Е. Л. Експериментальна психологія. Підручник. К. : Центр учбової літератури, 2008. 360 с.
2. Максименко, С.Д. Експериментальна психологія : підручник. Київ : Центр учб. літ. 2017. 359 с.

План проведення заняття:

I Порядок проведення вступу

Реальний експеримент, який проводиться з метою отримання емпіричних доказів за чи проти психологічної закономірності, що задається гіпотезою, і мислений експеримент.

Лабораторний експеримент проводиться у спеціально організованих умовах, які відрізняються від природних.

Природний (польовий) експеримент проводиться в реальних умовах при цілеспрямованій зміні деяких з них дослідником, що утруднює контроль змінних, але створює кращі передумови для забезпечення зовнішньої валідності дослідження.

Квазі-експеримент - метод дослідження, який спрямований на встановлення каузальних зв'язків, але відрізняється від експерименту зниженим рівнем вимог до процедури відбору досліджуваних або недостатнім контролем за незалежними і побічними змінними.

II Порядок проведення основної частини

Здобувачі вищої освіти на навчальному занятті розробляють план проведення одного з типів проведення експерименту.

III Порядок проведення заключної частини

В групі необхідно наприкінці заняття обговорити утруднення, які виникають при розробці окремих видів експерименту.

Тема № 9: Кореляційні дослідження у психології

Практичне заняття 1. Види кореляцій

Кількість годин: 2.

Місце проведення: навчальна аудиторія.

Навчальні питання:

1. Кореляції за особливостями збору даних.
2. Кореляції за типом зв'язку.

Література

1. Максименко С. Д., Носенко Е. Л. Експериментальна психологія. Підручник. К. : Центр учбової літератури, 2008. 360 с.
2. Максименко, С.Д. Експериментальна психологія : підручник. Київ : Центр учб. літ. 2017. 359 с.

План проведення заняття:

I Порядок проведення вступу

Під кореляцією розуміють реально встановлений факт взаємозв'язку певного стану однієї змінної з певними значеннями іншої, коли зміна однієї з них супроводжується зміною другої. Інакше кажучи, кореляція відображає факт коваріації змінних.

Види кореляцій розрізняють за особливостями збору даних:

- аутохонні кореляції, які являють собою кореляцію результатів виміру однієї й тієї ж змінної на одних і тих самих об'єктах — досліджуваних у різний час, що дає змогу встановити паттерн реакцій і, отже, відкриває шлях до дослідження структури особистості;

- синхронні кореляції, які встановлюють кореляції між різними змінними, що були виміряні одночасно (на одному і тому ж етапі дослідження);

- перехресно-відстрочену кореляцію між двома змінними, які вимірюються в різний проміжок часу, наприклад, одна — на першому етапі дослідження, друга — на кінцевому етапі.

Види кореляцій розрізняють за типом зв'язку:

- лінійну кореляцію, в якій виокремлюють позитивну, коли підвищення рівня однієї змінної супроводжується підвищенням іншої, і негативну, коли зростання рівня однієї змінної супроводжується зменшенням рівня іншої;

- нульову, коли зв'язок між змінними відсутній;

- нелінійну кореляцію, коли підвищення рівня однієї змінної супроводжується зростанням іншої до певних значень, а потім супроводжується її зменшенням.

Контроль побічних змінних у кореляційному дослідженні здійснюється через складання однорідних груп, які вирівняні за усіма параметрами, крім одного, що цікавить дослідника.

II Порядок проведення основної частини

Здобувачі вищої освіти визначають вид кореляційних досліджень, які запропоновані викладачем, та рівень контролю побічних змінних

III Порядок проведення заключної частини

В групі необхідно наприкінці заняття обговорити утруднення, які виникають при реалізації кореляційного дослідження.

Тема № 9: Кореляційні дослідження у психології

Практичне заняття 2. Статистичні міри кореляційного зв'язку

Кількість годин: 2.

Місце проведення навчальна аудиторія.

Навчальні питання:

1. Вибірковий коефіцієнт коваріації змінних x і y як статистична міра кореляційного зв'язку.
2. Коефіцієнт кореляції Пірсона.
3. Коефіцієнт рангової кореляції Спірмена.

Література

1. Максименко С. Д., Носенко Е. Л. Експериментальна психологія. Підручник. К. : Центр учбової літератури, 2008. 360 с.
2. Максименко, С.Д. Експериментальна психологія : підручник. Київ : Центр учб. літ. 2017. 359 с.

План проведення заняття:

I Порядок проведення вступу

Статистичною мірою кореляційного зв'язку - вибірковий коефіцієнт коваріації змінних x і y :

$$S_{xy} = \frac{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})(y_i - \bar{y})}{n-1},$$

тобто середній добуток відхилень кожної змінної.

Слід зауважити, що коваріація змінної самої з собою є дисперсією змінної:

$$S_{xx} = S_x^2 = \frac{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2}{n-1}.$$

Частіше як статистичну міру зв'язку між даними використовують коефіцієнт кореляції, який являє собою відношення отриманої коваріації до максимально можливої:

$$r_{xy} = \frac{S_{xy}}{S_x S_y} = \frac{\sum (x_i - \bar{x})(y_i - \bar{y})}{\sqrt{\sum (x_i - \bar{x})^2 \sum (y_i - \bar{y})^2}}.$$

Значення коефіцієнта r (який називають коефіцієнтом Пірсона) тим

більше, чим більшим є зв'язок між змінними. При цьому значущість цього зв'язку залежить від прийнятого рівня значущості й величини вибірки. Крім коефіцієнта Пірсона, для даних, отриманих за шкалою інтервалів можна використовувати коефіцієнт рангової кореляції Спірмена ρ :

$$\rho = 1 - \frac{6 \sum d^2}{n^2(n-1)}.$$

де n — кількість вимірів змінних.

II Порядок проведення основної частини

Здобувачі вищої освіти підраховують вибірковий коефіцієнт коваріації.

Здобувачі вищої освіти підраховують коефіцієнт кореляції Пірсона.

Здобувачі вищої освіти підраховують коефіцієнт рангової кореляції Спірмена.

III Порядок проведення заключної частини

В групі необхідно наприкінці заняття обговорити обмеження, які виникають при реалізації кореляційного дослідження.

Тема № 10: Експеримент в соціально – психологічному дослідженні

Практичне заняття 1. Потенційні побічні змінні.

Кількість годин: 2.

Місце проведення: навчальна аудиторія.

Навчальні питання:

1. Побічні змінні.
2. Ситуаційні змінні.
3. Побічні змінні, пов'язані з інструкцією, яка надається досліджуваним.
4. Змінні, пов'язані з дослідником як учасником експерименту.

Література

1. Максименко С. Д., Носенко Е. Л. Експериментальна психологія. Підручник. К. : Центр учбової літератури, 2008. 360 с.
2. Максименко, С.Д. Експериментальна психологія : підручник. Київ : Центр учб. літ. 2017. 359 с.
3. Класичні експерименти в психології: навчальний посібник. Київ : Вид. дім «Києво-Могиллянська академія», 2010. 283 с.
4. Кравчук С.Л. Експериментальна психологія: теорія і практика психологічного експерименту: підручник/ Київ : ВПЦ 'Київський університет', 2008, 287 с.

План проведення заняття:

I Порядок проведення вступу

Потенційні побічні змінні включають велику кількість індивідуальних відмінностей, які можуть характеризувати будь-якого конкретного суб'єкта як учасника експерименту і заважати виявленню реального впливу незалежної змінної на результати. Деякі потенційні побічні змінні можуть стосуватися психологічних і демографічних характеристик досліджуваних, таких як вік, стать, соціально-економічний рівень, географічне й культурне походження, національність, особистісні характеристики, інтелектуальні здібності тощо. Вони згадувалися раніше як джерело помилок типу S. Ці ознаки є постійними характеристиками досліджуваних і варіюють разом із маніпульованою (незалежною) змінною.

Інші пов'язані з такими характеристиками досліджуваних, які не є стійкими і можуть відображати наявність в них специфічного досвіду, попереднього досвіду участі в статусі досліджуваних у психологічних експериментах; виявів девіантної поведінки, політичного догматизму, консерватизму або, скажімо, хронічних захворювань (хронічної тривожності тощо).

Ситуаційні змінні відображають просторові та часові аспекти завдання, інструкції і ставлення експериментатора до очікуваного результату, які

можуть змінюватися паралельно змінам незалежної змінної.

Пошук потенційних побічних ефектів, пов'язано з умовами соціальної взаємодії між досліджуваним і експериментатором, привертав увагу численних дослідників. С. Розенцвейг провів фундаментальний аналіз соціальної природи психологічного експерименту і запропонував низку глибоких міркувань відносно потенційних побічних ефектів, пов'язаних з поведінкою як досліджуваних, так і експериментаторів. Він виділив три потенційних джерела побічних змінних, пов'язаних з досліджуваними. Перше джерело побічних ефектів пов'язане зі ставленням досліджуваного до ситуації експерименту. Він намагається здійснювати інтроспективний аналіз експериментальної ситуації тітчинерівського типу. Друге джерело пов'язане з мотиваційними факторами. Досліджуваний рідко реагує наївно й просто, як вимагає інструкція. Він намагається зрозуміти мету експерименту та гордість заважає йому давати ту відповідь на експериментальне запитання, яка перша спадає йому на думку. Іншими словами, Розенцвейг усвідомив, що досліджуваний не залишається пасивним учасником у ситуації експерименту. Третє джерело побічних ефектів — особистісне ставлення досліджуваного до ситуації експерименту і до експериментатора. У деяких ситуаціях досліджувані роблять спроби встановити метод експерименту і його гіпотезу та намагаються поводитись так, щоб підтвердити її. Дослідник Орне довів, що інколи досліджувані виявляють неабияку наполегливість у своїй поведінці «допомоги». Наприклад, він продемонстрував, як багато часу досліджувані витрачають на виконання завдань, пов'язаних з простими математичними операціями. Коли їх по завершенні експерименту спитали, чому вони виявляли таку дивовижну сумлінність у виконанні завдань, вони відповіли, що вважали, нібито експериментатор мав на меті перевірити їх витримку. Дослідник Рикен встановив, що досліджуваний прагне показати себе під час експерименту з найкращого боку (to put his best foot forward). Розенберг досить переконливо довів, що досліджувані підходять до експерименту з певними оціночними установками («evaluative apprehension»),

висувають гіпотези відносно того, як треба поводитись, щоб бути оціненим експериментатором позитивно, і діють у відповідності з цими очікуваннями. З іншого боку, дослідник Філленбаум довів, що існує їх чимало досліджуваних, які діють, скрупульозно дотримуючись наданих їм інструкцій. Він назвав «faithfiil subjects» — відданими справі учасниками дослідження. Серед сумлінних досліджуваних можна виділити пасивних і активних. Пасивні апатично виконують вимоги експериментатора, активні, хоча й намагаються усвідомити гіпотезу експерименту, діють у відповідності з інструкціями експериментатора, щоб не завадити йому отримати науково достовірні результати.

Щодо побічної варіативності в експерименті, яка може виникати завдяки різному ставленню досліджуваних до експерименту, необхідно відзначити також можливу негативну реакцію досліджуваних на експеримент або на експериментатора. Вона може виявлятися у навмисному наданні неадекватних відповідей на запитання тестових завдань, тобто у неприхованому спотворенні результатів експерименту.

Фактори, що впливають на виникнення у досліджуваних таких мотивів поведінки. Саме усвідомлення факту, що над тобою експериментують, спостерігають за твоєю поведінкою, змінює манеру поведінки, незалежно від того, як ти ставишся до експерименту або до експериментатора. Перебування у ролі досліджуваного подібне перебуванню на сцені або перед телевізійною камерою. Відомо, що перед телевізійною камерою більшість людей відчуває напруження, поведуться більш стримано, ніж у звичайних умовах. В експерименті суб'єкти також прагнуть поводитись так, як це їм здається соціально бажаним, тобто більш стримано та контрольовано. Коли ці особливості поведінки поєднуються з тенденцією досліджуваних навмисно "підіграти", догодити експериментатору, або, навпаки, "перехитрити" його, неважко уявити, якими неадекватними можуть виявитися результати експерименту. Для того щоб проконтролювати розглянуті ефекти, породжені взаємодією досліджуваного і експериментатора, необхідно чітко визначити

ситуаційні умови, що призводять до їх появи.

Розуміння, за яких умов виникають ті або інші мотиви поведінки досліджуваних в експерименті, ми зможемо сконструювати інші умови, що допоможуть запобігти виникненню небажаних мотивів. У літературі з проблеми можливих джерел побічних ефектів у психологічних експериментах згадується, що мотиви поведінки досліджуваних пов'язані як з умовами, що передували експерименту, так і з внутрішніми експериментальними умовами. Позитивне до експериментальне ставлення до психологічних досліджень сприяє формуванню у досліджуваного готовності співпрацювати з експериментатором і виявляти себе «відданим справі», сумлінним. З іншого боку, є дані, згідно з якими досліджувані, яких змушували брати участь у психологічних експериментах (наприклад, студенти), виконували експериментальні завдання механічно, не виявляючи зацікавленості до справи, яку виконували, а інколи навіть поводитись агресивно, навмисне надаючи відповіді, які суперечили їх реальній поведінці в ситуаціях, які моделювалися в експерименті. Вище згадувався ефект "оцінювального ставлення" досліджуваних до своєї поведінки в експерименті, тобто прагнення показати себе з кращого боку, який описав Розенберг. Тільки розуміння причин виникнення такого ставлення зможе допомогти дослідникам знайти ефективні прийоми контролю його виникнення.

Змінні, пов'язані з оточуючим середовищем. Умови середовища, в якому проводиться експеримент, можуть змінюватися на різних етапах, що спричиняє небажані зміни в якості виконання експериментальних завдань. Йдеться про освітлення приміщення, де відбувається експеримент, температура і вологість повітря, рівень шуму і т. ін. Якщо ці аспекти середовища не контролювати, вони можуть вплинути на результати виконання експериментальних завдань через зміни у мотивації або як відволікаючі фактори.

Змінні, пов'язані з експериментальними завданнями. Будь-який аспект

експериментального завдання, включаючи його побудову і метод презентації, не передбачений спеціально як компонент незалежної змінної, може справити непередбачений вплив на експериментальні результати і перетворитись на побічну змінну. Наприклад, небажані зміни при виконанні експериментальних завдань можуть виникати внаслідок неадекватного використання стимульного матеріалу або презентації завдань у такий спосіб, який підсилює вірогідність виникнення непередбачених настанов щодо їх виконання у досліджуваних суб'єктів.

У підручнику «Експериментальна психологія» американських авторів Андерсона і Борковські розглядається приклад гіпотетичного дослідження, метою якого було встановити, чи залежить швидкість формування у дітей здібності до розрізнення об'єктів від відносної цінності останніх як потенційних об'єктів уваги дитини. У цьому дослідженні маніпульованими умовами експерименту могли бути два набори об'єктів, що відрізнялися один від одного з точки зору вірогідності привернення до них уваги дитини. Залежною змінною могла бути швидкість, з якою дитина диференціює об'єкти, що можуть з більшою вірогідністю привертати її увагу, від об'єктів, які меншою мірою можуть претендувати на її увагу. Одразу ж виникає проблема визначення того, які саме об'єкти можуть претендувати на більшу чи меншу увагу з боку дитини (тобто здаватися більш привабливими для неї). Це необхідно як для того, щоб підібрати відповідні об'єкти, які можна використати в експерименті як "стимульний матеріал", так і для того, щоб бути впевненим у правильному розкритті змісту поняття «об'єкт уваги дитини», що повинно відповідати існуючим уявленням.

Одним можливим критерієм визначення потенційного об'єкта уваги дитини могла б бути "складність об'єкта", яку можна операціоналізувати в термінах кількості кутів у 60° або більше, що можна виокремити у конфігурації об'єкта. Підбираючи стимульний матеріал, експериментатор повинен звернути увагу на те, щоб два набори об'єктів відрізнялися лише за одним критерієм — кількістю кутів у 60° . Вирішивши, за якою ознакою

об'єкти повинні відрізнятися, досліднику необхідно потурбуватись про те, щоб вони не відрізнялися за іншими ознаками, — кольором, розміром, осмисленістю тощо. Як бачимо, завдання дослідника, що розробляє і проводить психологічні експерименти, є дійсно складним: йому необхідно врахувати багато аспектів експериментальних завдань, щоб запобігти появи побічних змінних.

Прикладом реального дослідження, в яких побічні змінні у психологічному експерименті можуть виникнути завдяки невдалому відбору експериментальних завдань є дослідження, які пов'язаних з розпізнаванням відмінностей у частотних характеристиках акустичних сигналів, необхідно підтримувати постійним рівень їх інтенсивності.

Вибір методу презентації експериментальних завдань теж може стати джерелом побічних змінних. Наприклад, якщо стимули А і Б завжди пред'являються у такий спосіб, що А знаходиться справа, а Б — зліва і стимул Б є таким, що підкріплюється, то виникає запитання: досліджуваний реагує по-різному на ці два стимули через те, що один з них підкріплюється, а інший — ні, чи завдяки тому, що вони з'являються в різних позиціях.

Побічні змінні, пов'язані з інструкцією, яка надається досліджуваним.

Основна проблема при формулюванні інструкцій полягає в тому, щоб зробити це у такий спосіб, який певною мірою «замаскує» істинну мету експерименту. Інколи інструкції є складовою незалежної змінної.

Наприклад, в дослідженні інструкції застосовуються з метою маніпулювати перцептивною установкою. Стимульним матеріалом експерименту є малюнки, сприйняття яких базується на розрізненні фігури та фону. У такому експерименті перцептивною установкою можна маніпулювати, пропонуючи досліджуваним однієї з груп побачити обличчя на малюнок, а іншим — не давати орієнтувальної інструкції. Ефект різних інструкцій полягає в тому, щоб зорієнтувати досліджуваних експериментальної групи побачити на малюнку саме ту фігуру, для сприйняття якої їм надається експліцитна установка. Що фактично є

незалежною змінною в експерименті? Різні інструкції, внутрішня установка, ініційована інструкцією, чи те й інше разом? Деякі дослідники вважають, що реальною маніпульованою змінною у цьому випадку є різні установки, ініційовані різними інструкціями. Але є також підстави вважати, що незалежна змінна у такому експерименті включає два компоненти: специфічно орієнтовану інструкцію і внутрішню установку, яка оцінюється за допомогою інструкції. Отже, інструкції можна розглядати як будь-які інші стимулюючі матеріали, за допомогою яких формуються незалежні змінні.

Крім того, одне й те саме речення може сприйматися різними досліджуваними по-різному. Навіть зміна порядку одного або двох слів в інструкції може змінити зміст цілої фрази. Запобігти можна, якщо:

- 1) пред'являти один і той же стимулюючий матеріал декілька разів;
- 2) пропонувати досліджуваному переформулювати інструкцію «своїми словами»; 3) застосовувати «пробні серії» завдань, щоб переконатися, що досліджуваний адекватно сприйняв інструкцію;
- 4) змінювати формулювання інструкцій, щоб переконатися, що досліджуваний зрозумів їх правильно.

Змінні, пов'язані з дослідником як учасником експерименту.

Дослідник підсвідомо може подавати певні невербальні сигнали, які підказують досліджуваному, який саме тип реакції від них очікують (ефект Пігмаліона, який описав Розенталь). Такі сигнали можуть спотворювати реальний експериментальний ефект, тим більше, що і з боку досліджуваних інколи виявляється тенденція «догодити» експериментатору, «допомогти» підтвердити гіпотезу.

Отже, побічні змінні у визначенні результатів експерименту можуть виявитися не менш впливовими, ніж незалежна змінна. Вивчалось декілька аспектів можливого впливу експериментатора на результати експерименту, а саме явище одержало спеціальну назву ефекту упередженості експериментатора. Так, поява певних жестів і навіть висловлювань експериментатора, співвіднесених у часі з появою стимулів, на які, за

гіпотезою експерименту, очікувався певний експериментальний вплив. Виникнення подібної поведінки з боку досліджуваних відображає визнання ними статусу експериментатора та їх комфортність.

Можливі інші варіанти виявлення упередженості експериментатора, наприклад, у вигляді тенденції спостерігати тільки те, що він налаштований побачити. Цей ефект має назву передекспериментальних очікувань.

При проведенні спостережень як методичного прийому збирання експериментальних даних може виникати багато різноманітних ефектів (гала-ефект, ефект «першого враження», ефект «середньої тенденції» тощо), які теж необхідно розглядати як джерело ситуаційно-зумовлених побічних змінних.

Ще одним можливим джерелом виникнення побічних ефектів є фізичні та психологічні характеристики експериментаторів, які можуть по-різному впливати на виконання досліджуваними експериментальних завдань. Розенталь запропонував виокремлювати принаймні три категорії характеристик експериментаторів: біосоціальні (вік, стать, раса, релігійні переконання); психосоціальні (рівень тривожності; потреба у соціальному схваленні; ворожість, авторитарність, інтелект, домінантність; соціальна поведінка, пов'язана зі статусом); ситуаційні фактори (наявність або відсутність попередніх соціальних контактів між експериментатором та досліджуваними).

Наявність досить великої кількості характеристик експериментатора, які потенційно можуть впливати на результати експерименту, не означає, що ситуація з психологічним експериментуванням є настільки складною. Як слушно зазначає Мак Гіган, навіть якщо ці фактори вплинуть на залежну змінну, вплив виявиться рівномірним як у контрольній, так і в експериментальній групах, що значною мірою нівелює його ефект. Проте в психологічних експериментах велику роль грає «фактор людини».

Отже, завдання експериментатора полягає у тому, щоб відслідкувати вплив цього фактора і попередити його або взяти до уваги при інтерпретації

результатів дослідження.

II Порядок проведення основної частини

Курсанти аналізують наявність побічних змінних в експериментальних дослідженнях, які запропоновані викладачем.

III Порядок проведення заключної частини

В групі необхідно наприкінці заняття обговорити ризики неконтрольованого впливу побічних змінних на результати експерименту.

Тема № 10: Експеримент в соціально – психологічному дослідженні

Практичне заняття 2. Потенційні побічні змінні.

Кількість годин: 2.

Місце проведення: навчальна аудиторія.

Навчальні питання:

1. Потенційні побічні ефекти, які пов'язані з умовами соціальної взаємодії між досліджуваним і експериментатором.
2. Побічні варіативності в експерименті, які можуть виникати завдяки різному ставленню досліджуваних до експерименту.
3. Основні соціально-психологічні ефекти в експерименті.

Література

1. Максименко С. Д., Носенко Е. Л. Експериментальна психологія. Підручник. К. : Центр учбової літератури,. 2008. 360 с.
2. Максименко, С.Д. Експериментальна психологія : підручник. Київ : Центр учб. літ. 2017. 359 с.

План проведення заняття:

I Порядок проведення вступу

Психологічний експеримент – це спільна діяльність досліджуваного та експериментатора, яка організовується експериментатором і спрямована на дослідження особливостей психіки досліджуваних. Процесом, організуючим і регулюючим спільну діяльність, є спілкування. Досліджуваний приходить

до експериментатора, маючи свої життєві плани, мотиви, цілі участі в експерименті. І природно, що на результат дослідження впливають особливості його особистості, які проявляються у спілкуванні з експериментатором. Цими проблемами займається соціальна психологія психологічного експерименту. Психологічний експеримент розглядається як цілісна ситуація. Слід зазначити, що всі психологи визнають значення впливу ситуації експерименту на його результати. Так виявлено, що процедура експерименту має більший вплив на дітей, ніж на дорослих. Пояснення цьому знаходять в особливостях дитячої психіки:

1. Діти більш емоційні при спілкуванні з дорослими. Дорослий для дитини завжди є психологічно значимою фігурою.
2. Прояв особистісних особливостей у дитини залежить від ситуації в більшій мірі, ніж у дорослого.
3. Дитина має більш живу уяву, ніж експериментатор, і тому може інакше, «фантастично», інтерпретувати ситуацію експерименту, ніж дорослий.

Пошук потенційних побічних ефектів, пов'язано з умовами соціальної взаємодії між досліджуваним і експериментатором, привертав увагу численних дослідників. С. Розенцвейг виділив три потенційних джерела побічних змінних, пов'язаних з досліджуваними. Перше джерело побічних ефектів пов'язане зі ставленням досліджуваного до ситуації експерименту. Він намагається здійснювати інтроспективний аналіз експериментальної ситуації тітчинерівського типу. Друге джерело пов'язане з мотиваційними факторами. Досліджуваний рідко реагує наївно і просто, як вимагає інструкція. Він намагається зрозуміти мету експерименту і гордість заважає йому давати ту відповідь на експериментальне запитання, яка перша спадає йому на думку. Іншими словами, Розенцвейг усвідомив, що досліджуваний не залишається пасивним учасником у ситуації експерименту. Третє джерело побічних ефектів — особистісне ставлення досліджуваного до ситуації експерименту і до експериментатора. У деяких ситуаціях досліджувані

роблять спроби встановити метод експерименту і його гіпотезу і намагаються поводитись так, щоб підтвердити її. Дослідник Орне довів, що інколи досліджувані виявляють неабияку наполегливість у своїй "допомагаючій" поведінці. Наприклад, він продемонстрував, як багато часу досліджувані витрачають на виконання завдань, пов'язаних з простими математичними операціями. Коли їх по завершенні експерименту спитали, чому вони виявляли таку дивовижну сумлінність у виконанні завдань, вони відповіли, що вважали, нібито експериментатор мав на меті перевірити їх витримку. Дослідник Рикен встановив, що досліджувані прагне показати себе під час експерименту з найкращого боку (to put his best foot forward). Розенберг досить переконливо довів, що досліджувані підходять до експерименту з певними оціночними установками ("evaluative apprehension"), висувують гіпотези відносно того, як треба поводитись, щоб бути оціненим експериментатором позитивно, і діють у відповідності з цими очікуваннями. З іншого боку, дослідник Філленбаум довів, що існує їх чимало досліджуваних, які діють, скрупульозно дотримуючись наданих їм інструкцій. Він назвав "faithful subjects" — відданими справі учасниками дослідження.

Проте, як стверджують Вебер і Кук, серед сумлінних досліджуваних можна виділити дві категорії суб'єктів: пасивних і активних. Пасивні апатично виконують вимоги експериментатора, активні, хоча й намагаються усвідомити гіпотезу експерименту, діють у відповідності з інструкціями експериментатора, щоб не завадити йому отримати науково достовірні результати.

Щодо побічної варіативності в експерименті, яка може виникати завдяки різному ставленню досліджуваних до експерименту, необхідно відзначити також можливу негативну реакцію досліджуваних на експеримент або на експериментатора. Вона може виявлятися у навмисному наданні неадекватних відповідей на запитання тестових завдань, тобто у неприхованому спотворенні результатів експерименту.

Фактори, що впливають на виникнення у досліджуваних таких мотивів поведінки. Саме усвідомлення факту, що над тобою експериментують, спостерігають за твоєю поведінкою, змінює манеру поводження, незалежно від того, як ти ставишся до експерименту чи до експериментатора. Перебування у ролі досліджуваного подібне перебуванню на сцені або перед телевізійною камерою. Відомо, що перед телевізійною камерою більшість людей відчуває напруження, поведуться більш стримано, ніж у звичайних умовах. В експерименті суб'єкти також прагнуть поводитись так, як це їм здається соціально бажаним, тобто більш стримано та контрольовано. Коли ці особливості поведінки поєднуються з тенденцією досліджуваних навмисно "підіграти", догодити експериментатору, або, навпаки, "перехитрити" його, неважко уявити, якими неадекватними можуть виявитися результати експерименту. Для того щоб проконтролювати розглянуті ефекти, породжені взаємодією досліджуваного і експериментатора, необхідно чітко визначити ситуаційні умови, що призводять до їх появи.

Розуміння, за яких умов виникають ті або інші мотиви поведінки досліджуваних в експерименті, ми зможемо сконструювати інші умови, що допоможуть запобігти виникненню небажаних мотивів. У літературі з проблеми можливих джерел побічних ефектів у психологічних експериментах згадується, що мотиви поведінки досліджуваних пов'язані як з умовами, що передували експерименту, так і з внутрішніми експериментальними умовами. Позитивне до експериментальне ставлення до психологічних досліджень сприяє формуванню у досліджуваного готовності співпрацювати з експериментатором і виявляти себе "відданим справі", сумлінним. З іншого боку, є дані, згідно з якими досліджувані, яких змушували брати участь у психологічних експериментах (наприклад, студенти), виконували експериментальні завдання механічно, не виявляючи зацікавленості до справи, яку виконували, а інколи навіть поводитись агресивно, навмисне надаючи відповіді, які суперечили їх реальній поведінці в ситуаціях, які моделювалися в експерименті. Вище згадувався ефект

"оцінювального ставлення" досліджуваних до своєї поведінки в експерименті, тобто прагнення показати себе з кращого боку, який описав Розенберг. Тільки розуміння причин виникнення такого ставлення зможе допомогти дослідникам знайти ефективні прийоми контролю його виникнення.

Результати експериментальних досліджень можуть бути піддані впливу ряду суб'єктивних факторів як з боку експериментатора, так і з боку випробуваного. Виділяють наступні ефекти.

Ефект плацебо. Дане поняття, що прийшло з латині, означає «робити приємність». Уперше воно було описано лікарями-терапевтами, які додавали пацієнтам інертні речовини (наприклад, підсолоджену воду або таблетку), схожі зовні на активний медикамент, більшою мірою визиває задоволення пацієнта, чим фізіологічний ефект.

Ефект плацебо заснований на вселянні, надаваному навмисно або мимоволі лікарем або експериментатором. Коли випробувані переконані в ефективності пропонованого їм лікарського препарату або режиму, що пропонується, у них часто можна спостерігати бажані ефекти, хоча насправді ні препарат, ні режим ніякої дії не роблять. Описано безліч цікавих випадків, коли в стані хворого після курсу плацебо спостерігалось помітне поліпшення, особливо в тих, чиє захворювання, мабуть, було психосоматичним.

Ефект Хоторна (ефект Мейо). Ефект плацебо є лише часткою slučajного ефекту Хоторна, що розуміється як наслідок впливу відносини випробуваних до дослідження на їхнє поводження й продуктивність. Як показали опитування, проведені в 1924 р. промисловими психологами на підприємствах Хоторна в місті Чикаго, одна лише участь в експерименті робить на випробуваних такий вплив, внаслідок якого вони поведуться саме так, як очікують від них експериментатори.

Ефект аудиторії. Присутність публіки, нехай навіть пасивної, саме по собі може впливати на поводження випробуваних. Згідно Р. Зайонцу, під час

навчання наявність глядачів скоріше бентежить випробуваного, але після того, як він освоїть рішення завдання, або в тому випадку, якщо від нього потрібні певні фізичні зусилля, публіка, навпроти, полегшує справу.

Р. Зайонц виявив, що під час навчання присутність глядачів бентежить досліджуваних і знижує їх результативні показники. Коли діяльність освоєна або зводиться до простого фізичного зусилля, то результат покращується. Після проведення додаткових досліджень були встановлені такі залежності:

1. Вплив здійснює не будь-який спостерігач, а лише компетентний, значимий для виконавця і здатний дати оцінку. Чим більш компетентний і значущий спостерігач, тим цей ефект сильніший.

2. Вплив тим більший, чим важче завдання. Нові навички та вміння, інтелектуальні здібності більш залежні від впливу (в сторону зниження ефективності). Навпаки, старі, прості перцептивні і сенсомоторні навички легше проявляються, продуктивність їх реалізації в присутності значимого спостерігача підвищується.

3. Змагання і спільна діяльність, збільшення кількості спостерігачів підсилює ефект (як позитивну, так і негативну тенденцію).

4. «Тривожні» досліджувані при виконанні складних і нових завдань, що вимагають інтелектуальних зусиль, зазнають більших труднощів, ніж емоційно стабільні особистості.

5. Дія «ефекту Зайонца» добре описується законом оптимуму активації Йеркса -Додсона. Присутність зовнішнього спостерігача (експериментатора) підвищує мотивацію досліджуваного. Відповідно це може або поліпшити продуктивність, або привести до «перемотивації» і викликати зрив діяльності. Слід розрізняти мотивацію участі в дослідженні від мотивації, що виникає у досліджуваних під час ходу експерименту при спілкуванні з експериментатором.

Ефект Пігмаліона. Термін «ефект Пігмаліона» узятий з п'єси Бернарда Шоу, що на новий лад переказав міф про грецького скульптора, що закохався у власний утвір - статую прекрасної дівчини. Уперше це поняття

використовували Р. Розенталь і Л. Джекобсон у зв'язку з вивченням впливу очікувань учителів на поведження їхніх учнів. Вони відібрали навмання 20 % школярів з 18 різних класів і представили їх учителям як таких, хто володіють надзвичайно високим потенціалом навчальних досягнень. Надалі ці учні виявили значний приріст у показниках інтелекту й здатності до міркування в порівнянні з іншими учнями школи.

Незважаючи на те, що дослідження було піддано критиці за методологічні помилки, воно привернуло увагу до «впливу очікувань учителів на ефективність навчальної діяльності школярів».

Інакше кажучи, ефект Пігмаліона полягає в тому, що експериментатор, переконаний в обґрунтованості гіпотези, мимоволі діє так, щоб вона одержала фактичне підтвердження.

Т. Барбер і М. Сильвер виділили 11 причин перекручування експериментатором результатів дослідження, об'єднавши їх у дві групи. У першу групу увійшли ненавмисні дії експериментатора: паралінгвістичні сигнали (наприклад, зміна тону мови), кінестетичні сигнали (зміна пози або вираження особи), вербальне підкріплення, невірне тлумачення й реєстрація поведження випробуваного. У другу групу, відповідно, увійшли ті ж дії, виконувані навмисно, а також дії експериментатора, у результаті яких дані можуть бути сфабриковані.

Ефект першого враження. Припускає вплив першого враження від особистості випробуваного на інтерпретацію й оцінку експериментатором його подальшого поведження й особистісних особливостей.

Ефект Барнума. У повсякденному житті більшість людей часто приймають узагальнений опис людини за зовсім адекватний опис їх власних особистостей, будь це астрологічний або екстрасенсорний прогноз, гадання або навіть оцінка особистості, проведена професійним психологом. П. Милий попередньо формував у випробуваних переконання, що їхня особистість аналізувалася певним чином, з наступним поданням їм письмової характеристики. При цьому вони не знали, що одержують зовсім однаковий

текст. П. Милий просив оцінити точність і конкретність опису. Внаслідок загального характеру опису лише рідкі випробувані не оцінювали його як точне. Така характеристика незмінно приймається людьми за точну оцінку їхньої особистості по двох причинах: більшість із цих тверджень носять загальний характер і можуть бути застосовні до оцінки будь-якої людини; з безлічі елементів опису будь-яка людина може вибрати такі, які він проінтерпретує як риси свого власного характеру.

II Порядок проведення основної частини

Курсанти аналізують наявність побічних змінних в експериментальних дослідженнях, які запропоновані викладачем.

III Порядок проведення заключної частини

В групі необхідно наприкінці заняття обговорити ризики неконтрольованого впливу побічних змінних на результати експерименту.

Тема № 10: Експеримент в соціально – психологічному дослідженні

Практичне заняття 3. Планування реального експериментального дослідження.

Кількість годин: 2.

Місце проведення: навчальна аудиторія.

Навчальні питання:

1. Планування реального експериментального дослідження.

Література

1. Максименко, С.Д. Експериментальна психологія : підручник. Київ : Центр учб. літ. 2017. 359 с.
2. Кравчук С.Л. Експериментальна психологія: теорія і практика психологічного експерименту: підручник/ Київ : ВПЦ 'Київський університет', 2008, 287 с.
3. Шейко В. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: Підручник. Київ : Знання-Прес, 2002. 295 с.

План проведення заняття:

I Порядок проведення вступу

Експеримент - метод наукового пізнання, спрямований на встановлення причинно-наслідкових залежностей у спеціально створених умовах, які контролюються дослідником.

II Порядок проведення основної частини

Здобувачі вищої освіти планують експеримент особисто або в парах.

III Порядок проведення заключної частини

В групі необхідно наприкінці заняття обговорити проблеми експерименту в соціально-психологічних дослідженнях.

3. Рекомендована література (основна, допоміжна), інформаційні ресурси в Інтернеті

Основна:

4. Бондарчук О. І. Експериментальна психологія: курс лекцій. К. : МАУП, 2003. 120 с. URL : <https://refdb.ru/look/1451812-pall.html>
5. Бочелюк В.Й., Бочелюк В.В. Методика та організація наукових досліджень із психології : навч. посіб. : рекомендовано МОН України. Київ : Центр учб. літ., 2016. 357 с.
6. Максименко С. Д., Носенко Е. Л. Експериментальна психологія. Підручник. К. : Центр учбової літератури., 2008. 360 с.
7. Максименко, С.Д. Експериментальна психологія : підручник. Київ : Центр учб. літ. 2017. 359 с.
8. Методологічні та теоретичні проблеми психології : навч. посіб. Київ : Ніка-Центр, 2008. 334 с.

Допоміжна:

1. Горбунова В.В. Експериментальна психологія в схемах і таблицях: Навчальний посібник. Київ : «ВД «Професіонал», 2007. 208 с
2. Горбунова В. В. До проблеми методологічних засад експерименту в психології // Наукові записки Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. академіка С. Д. Максименка. К. : Плавник, 2005. Вип. 26, в 4 томах, т. 1. С. 383–386. URL : <http://eprints.zu.edu.ua/4029/1/11.pdf>
3. Класичні експерименти в психології: навчальний посібник. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2010. 283 с.
4. Кравчук С.Л. Експериментальна психологія: теорія і практика психологічного експерименту: підручник/ Київ : ВПЦ 'Київський університет', 2008, 287 с.
5. Шейко В. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: Підручник. Київ : Знання-Прес, 2002. 295 с.